

STONE FERENC — ŠESTDESETLETNIK

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja in redni profesor na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, praznuje svoj šestdesetletni življenjski jubilej sredi največjega ustvarjalnega zagona, ki ga odseva tudi letošnji nastanek dveh obsežnih in temeljnih del o zgodovini narodnoosvobodilnega boja in o okupaciji na Slovenskem. Letos pa mineva tudi trideset let od izida njegove prve razprave, s katero je začel svojo znanstveno-raziskovalno pot, na kateri je obogatil slovensko in jugoslovansko zgodovinsko pisje NOB z občudovanja vrednim opusom.

Jubilant se je rodil 6. decembra 1927 v Veržuju kot sin kmečkih staršev. Po končani osnovni šoli v domačem kraju je obiskoval nižjo gimnazijo v Murski Soboti. V času nacistične okupacije je šolanje po končanem drugem razredu prekinil in nato delal doma na kmetiji. Šele po odsluženju vojaškega roka v JA je jeseni 1947 spet lahko nadaljeval šolanje. Z njemu lastno zagnanostjo in vztrajnostjo je že v kratkem času opravil privatne izpite za tretji in četrti razred nižje gimnazije ter malo maturo v Ljutomeru. Nato je redno nadaljeval šolanje na višji gimnaziji v Murski Soboti, kjer je junija 1951 maturiral. Študij zgodovine na ljubljanski filozofski fakulteti je sklenil z diplomo 22. novembra 1956, za diplomsko delo pa je dobil univerzitetno priznanje, študentsko Prešernovo nagrado.

Po diplomski se je Tone Ferenc zaposlil kot arhivist v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in leta 1958 je opravil arhivistični strokovni izpit. Po ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja leta 1959 je bil v njem zaposlen kot arhivist, konec 1960. leta pa ga je svet inštituta izvolil za znanstvenega sodelavca. Tedaj je postal tudi vodja raziskovalnega oddelka za zgodovino narodnoosvobodilnega boja. To je bilo priznanje za uspešno raziskovalno delo, ki ga je Ferenc opravil hkrati z urejanjem arhivskih fondov iz obdobja NOB. Dne 20. marca 1965 je na

Filozofsko-zgodovinski fakulteti v Beogradu uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Po arhivistično-dokumentacijskem delu v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani od spomladi 1965 do jeseni 1968 se je vrnil na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, kjer je prevzel vodstvo arhiva in ga obdržal do leta 1975. V letih 1971—1975 je bil tudi ravnatelj te osrednje slovenske ustanove za novejšo zgodovino (prvi iz vrst znanstvenih delavcev). V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja je bil nato tudi vodja znanstveno-raziskovalne enote in več mandatnih obdobjih predsednik njegovega sveta. Kot vodilni delavec je veliko prispeval k ureditvi bogatega arhivskega gradiva za zgodovino NOB na Slovenskem, k pospešenemu strokovnemu usposabljanju mladih raziskovalcev ter k uspešnemu reševanju inštitutovih znanstvenih in dokumentacijskih nalog. Pedagoško-znanstveni svet Filozofske fakultete je dr. Ferencu 25. junija 1971 priznal naziv višjega znanstvenega sodelavca, fakultetni svet ga je 1. junija 1976 izvolil za znanstvenega svetnika, 16. aprila 1981 pa za rednega profesorja za zgodovino novejše dobe.

Dr. Ferenc sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki imajo najbogatejšo bibliografijo. Od prvega prispevka 22. julija 1957 v Mladini do članka Narodnoosvobodilni boj na rešetü 18. septembra 1987 je objavil 345 različnih del,¹ med njimi 14 knjig in prav toliko priročnikov, nad 200 razprav in člankov, okrog 30 objav zbirk virov in posameznih dokumentov, številne ocene, poročila, biografije in druge prispevke. Ob tem naj pripomnimo, da je obseg njegovega že opravljenega dela še večji, saj je npr. samo za 1. in 2. knjigo Enciklopedije Slovenije napisal okrog 100 prispevkov ter pripravil za objavo tri obsežne knjige zbirk virov.

Vsebinsko zajemajo Ferencova dela prelomni čas v novejši zgodovini, narodnoosvobodilni boj 1941—1945, v posameznih prispevkih pa je osvetlil tudi predhodna dogajanja in procese, ki so povezani z okupacijo Slovenije. Težišče njegovega preučevanja je razvoj NOB in okupacijske politike na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, toda na eni strani je v mnogih delih osvetlil to problematiko tudi na manjših območjih, na drugi strani pa je prikazoval posamezna vprašanja tudi iz zgodovine jugoslovanskih narodov v obdobju 1941—1945 kot tudi iz zgodovine 2. svetovne vojne.

Ob navedenih količinskih podatkih ter pred pregledom vsebinskih sklopov in navedbo najvažnejših del naj poudarimo njihove osnovne kakovostne značilnosti. Ferencova dela temeljijo zlasti na preučevanju arhivskih virov. Za svoje monografije je dolga leta načrtno zbiral vse kategorije virov, med vsemi raziskovalci NOB pa je najbolj temeljito, razširil iskanje gradiva tudi v tuje arhivske in druge ustanove, od Italije, Zvezne republike Nemčije, Nemške demokratične republike, Poljske, Avstrije in Anglije do ZDA, pri čemer je za številne ključne probleme opravil pionirsko delo. Sam je hudomušno zapisal, da bi šel po gradivo »v sam pekel, če ga tam ne bi prej skurili«. No, kurili so gradivo tudi pri nas. Prva odlika Ferencovih del je torej nadvse skrbno zbiranje različnih virov. Z njimi lahko obravnavana dogajanja in procese vsestransko osvetli ter natančno dokumentira. S pritegnitvijo gradiva iz tujih ustanov, ki je v večji meri dostopno zlasti od sedemdesetih let dalje, je lahko bistveno dopolnil in na novo osvetlil mnoge vidike okupacije in NOB, z njimi pa je lahko prikazal naše narodnoosvobodilno gibanje tudi kot pomembno sestavino evropske antifašistične koalicije.

Temeljni cilj Ferencovega raziskovalnega dela je poglobljena in vsestranska obdelava temeljnih problemov iz razdobja 1941—1945. Že vzporedno z zbiranjem virov za monografska dela je sproti objavljaj delne rezultate svojih raziskav v različnih prispevkih, od razprav do objav dokumentov. Pri tem je kritično obravnaval tudi napake in negativne pojave, za kar niso bili vselej ugodni pogoji. Na vprašanje, če so v zgodovini NOB tabu teme, je nekajkrat odgovoril, da teh ni, pač pa da so

¹ Bibliografija objavljenih del prof. dr. Toneta Ferenca, ki jo je sestavila bibliotekarka Nataša Kandus, bo objavljena v Prispevkih za novejšo zgodovino 27, 1987, št. 1—2.

žal še vedno tabu dokumenti, in zato nekaterih vprašanj ni mogoče ustrezno osvetliti. Poudarimo naj, da v prizadevanjih za objektivnost in kritičnost prikazuje vse vidike posameznih problemov, pozitivne in negativne, skladno z njihovim pomenom ter v medsebojni prepletenosti in odvisnosti, ob temeljnem stališču, da je kljub posameznim napakam NOB veliko, upravičeno in nujno zgodovinsko dejanje ter hkrati vrh v naši narodni zgodovini. Zato je tudi zavrnil klasifikacijo zgodovinarjev na režimske in nerežimske s poudarkom, da je mogoče le njihova delitev glede na stopnjo kritičnosti oziroma nekritičnosti. Posebej naj tudi poudarimo Ferencovo obvladovanje ogromnih količin virov in njegovo uspešno prizadevanje, da obravnavano problematiko prikaže čimbolj sistematično in pregledno ter temeljite analize sklene s sintetičnimi povzetki.

S poglobljenim preučevanjem vseh vidikov in značilnosti okupacijske politike v Sloveniji in širše v Jugoslaviji se je Ferenc lotil enega glavnih vprašanj naše zgodovine v obdobju 1941—1945. Ob tem je raziskoval tudi potujčevalna in aneksionistična prizadevanja v času med vojnama in v starejših obdobjih. S svojimi raziskavami je prispeval tudi k osvetlitvi protifašističnega boja Slovencev v zamejstvu takoj po začetku druge svetovne vojne.² Po tehtnih razpravah o boju vermanskafta proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, političnih in državljanskih kategorijah prebivalstva na Spodnjem Štajerskem in osvetlitvi nemškega okupacijskega sistema v zborniku *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945* je v monografski obliki obdelal nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji.³ V obsežnem delu je na osnovi izjemne količine virov iz domačih in tujih ustanov ter literature nadrobno dokumentiral prizadevanja nemškega okupatorja za uničenje slovenskega naroda (množične deportacije Slovencev, naseljevanje Nemcev in ponemčevanje ostalega prebivalstva na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem) in zlom njegove politike ob nenehnem naraščanju narodnoosvobodilnega gibanja. S primerjavo nacistične raznarodovalne politike v drugih evropskih deželah, ki jih je zasedel nemški okupator, je Ferenc ugotovil, da nikjer niso v tako kratkem času in s toliko ostrino poskušali svoje uničevalne načrte uresničiti kot nad slovenskim narodom. Monografija je tudi prispevek k osvetlitvi nemške okupacijske politike v drugi svetovni vojni v Evropi. Ker je nemški okupator leta 1941 izganjal Slovence v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno, je posebej dragoceno, da je monografija leta 1979 izšla tudi v srbohrvaškem jeziku.⁴

Dr. Ferenc je nato še v več razpravah osvetlil različne vidike nemške okupacijske politike, vzporedno pa raziskoval tudi italijanski in madžarski okupacijski sistem v Sloveniji. O tej problematiki je več razprav in sintetičnih prispevkov objavil tudi v tujih znanstvenih revijah in zbornikih. V posebni raziskovalni nalogi se je lotil še preučevanja okupatorjeve gospodarske politike, zlasti poljedelstva in prehrane, kar je tudi prispevek k osvetlitvi vsakdanjega življenja Slovencev v času štiriletna okupacije. V številnih člankih, objavljenih predvsem v reviji *Borec*, je osvetlil posamezne okupatorjeve vojne zločine, zlasti na osnovi nemških in italijanskih dokumentov. Več prispevkov o fašističnih zločinih in ukrepih za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja je združil v samostojno knjigo.⁵ Napisal je tudi nekaj podrobnih razprav o nemški okupacijski politiki na manjših območjih Slovenije (npr. v Spodnjem Posavju in Obsotelju, med Bočem in Pohorjem, na kamniškem in domžalskem območju).

Drugo temeljno področje Ferencovega raziskovalnega dela je narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, v posameznih delih pa je obravnaval tudi nekatere značilnosti NOB v drugih jugoslovanskih deželah oziroma NOB v Jugoslaviji v sklopu evropskih odporiških in narodnoosvobodilnih gibanj v drugi svetovni vojni. V zadnjih letih

² Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1971, 280 str.

³ Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968, 880 str.

⁴ Nacistična politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945. Ljubljana, Beograd 1979, 745 str.

⁵ Satan, njegovo delo in smrt. Ljubljana 1979, 492 str.

je prav na tem tematskem sklopu težišče njegovega raziskovalnega dela. Razpravi o Narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo leta 1957, ki je prvo znanstveno delo našega jubilaranta, so sledili številni članki, kronološki pregledi, razprave, vodniki in krajše samostojne publikacije ter monografske študije in sintetični orisi. Med njimi lahko omenimo le najpomembnejša dela. Knjiga o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem v jeseni 1943⁶ je prva monografska obdelava nekega obdobja v razvoju NOB v slovenskem zgodovinoписju. Tako kot za vsa svoja temeljna dela je tudi za prikaz NOB po kapitulaciji Italije prizadevno zbiral gradivo od diplomatske naloge v seminarju prof. dr. Metoda Mikuža in je torej nastajalo več kot desetletje. Letos je Ferenc izdal drugo knjigo petdelne monografije in z njo prikazal razvoj in delovanje ljudske oblasti na Slovenskem od začetkov sredi 1941. leta do črnomaljskega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944. Vsestransko preučevanje graditve ljudske oblasti in slovenske državnosti v letih 1941—1945⁷ pomeni tudi poglobljen prikaz ene temeljnih razsežnosti NOB, še posebej pa je dragoceno zato, ker pomeni osvetlitev njegovih revolucionarnih prvih. To obsežno delo prikazuje tudi vse izvirne posebnosti ljudske oblasti na Slovenskem v primerjavi z njenimi organizacijskimi oblikami in delovanjem v drugih predelih Jugoslavije in je zato pomemben prispevek, k jugoslovanskemu zgodovinoписju. Dr. Ferenc pa je zbral že veliko gradiva v tujih arhivih tudi za prikaz odnosa med ljudsko oblastjo in zavezniško vojaško upravo na Primorskem od 1945 do 1947. leta, s čemer bo posegel tudi v zgodovinoписje poyojnega obdobja. Ze dolga leta pa zbira tudi gradivo za monografijo o sklepnih operacijah za osvoboditev leta 1945 oziroma o koncu druge svetovne vojne na evropskem bojišču. To tematiko je doslej osvetlil v več razpravah.

Ferenc je v številnih prispevkih obdelal tudi razvoj in posebnosti NOB v posameznih slovenskih pokrajinah in na ožjih območjih. Še posebno pozornost je posvetil prikazu NOB v Slovenskem Primorju in z njim v zvezi preučeval tudi odnos Komunistične partije Italije oziroma italijanskega odporiškega gibanja do NOB. Vojaški in politični razvoj NOB na Primorskem v obdobju pred kapitulacijo Italije je obdelal v obsežni monografiji,⁸ napisal pa je tudi pregled celotnega osvobodilnega boja primorskih Slovencev.⁹ Posebej naj navedemo, da je značilnosti NOB na Štajerskem in Gorenjskem prikazal tudi v sintetični obliki v pregledni obliki pa tudi razvoj NOB v Ljubljani.

Skrbno zbiranje gradiva in dosledno spoštovanje znanstvenokritičnih načel sta odlika tudi bogatega Ferencovega dela pri objavljanju virov. Z opravljanjem arhivističnih in raziskovalnih nalog je povezano njegovo sodelovanje pri nastajanju temeljnih edicij virov za čas 1941—1945 na Slovenskem. Sedaj je glavni urednik slovenske izdaje Zbranih del Josipa Broza Tita, zasnoval pa je tudi načrt za Zbrana dela Edvarda Kardelja. Posebej naj opozorimo na zbirke dokumentov, ki jih je v celoti pripravil za objavo sam. Z izdajo nad 320 dokumentov o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji¹⁰ v izvirnem jeziku ter znanstvenokritičnim aparatom, v nemščini je dr. Ferenc omogočil tudi tujim zgodovinarjem, da neposredno prek virov raziskujejo navedeno problematiko. Pravkar pa je pripravil za objavo še zbirko virov o italijanski fašistični politiki v Ljubljanski pokrajini pod naslovom, Fašisti brez krinke, v kateri je v obsežni uvodni študiji na 120 straneh doslej najbolj celovito prikazal italijanski okupacijski sistem, z znanstvenokritičnim aparatom, pa je opremil zapisnike nad 50 posvetov in sestankov vodilnih fašističnih funkcionarjev v Ljubljani. To delo je v tisku pri Založbi Obzorja. S pojasnili je Ferenc opremil

⁶ Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, 724 str.

⁷ Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 2. knjiga Narodni boj, pisal, sodbo sam. Ljubljana 1985, 334 str.; 1. knjiga Država v državi. Ljubljana 1987, 684 str.

⁸ Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Ljubljana 1983, 772 str.

⁹ Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945. Ljubljana 1974, 326 str. (skupaj z Milico Kacin-Wohinz in Tonetom Zornom).

¹⁰ Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1980, 725 str.

tudi londonski dnevnik dr. Izidorja Cankarja.¹¹ Poleg številnih objav posameznih dokumentov, zlasti iz tujih arhivov, je Ferenc kot urednik in pisec znanstvenokritičnega aparata pripravil za objavo prvi dve knjigi Zbranih del Edvarda Kardelja za čas NOB do jeseni 1943. Kot najboljši poznavalec arhivskega gradiva pa je veliko pisal tudi o njegovi ohranjenosti, urejenosti in dostopnosti v domačih in tujih arhivskih in drugih ustanovah. Dr. Ferenc je v številnih prispevkih obravnaval tudi dosežke raziskovanja zgodovine NOB in pereče naloge pri njenem nadaljnjem preučevanju, prav tako pa je sodeloval pri pisanju napolit za uspešno delo na tem področju. Pisal je tudi o razvoju in delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Zgodovinskega društva a Slovenijo.

Bogat je tudi Ferencov prispevek k popularizaciji zgodovine, posebej med mladino. Tako je napisal sedem scenarijev za šolske filme, štiri scenarije za televizijske dokumentarne filme ter šest priročnikov v zbirki Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji ter Vodniki po koncentracijskih taboriščih in zaporih.

Tehten je tudi Ferencov prispevek pri postavitvi muzejskih razstav in zbirk o okupaciji in NOB. Tako je napisal tudi scenarij in zbral gradivo za Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Po tej muzejski zbirki je napisal tudi vodnik, prav tako pa je tudi pisec več razstavnih katalogov.

Dr. Ferenc je doslej rezultate svojega raziskovalnega dela z referati posredoval na 15 mednarodnih kongresih in posvetovanjih, tudi na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stuttgartu leta 1985, na šestih kongresih jugoslovanskih zgodovinarjev, na sedmih zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, na šestih posvetovanjih slovenskih arhivistov in na 11 jugoslovanskih znanstvenih posvetovanjih, številna predavanja pa je imel tudi doma in v tujini. Leta 1976 je nastopil tudi kot izvedenec na sodnem procesu proti skupini pripadnikov SS v Trstu.

Dr. Ferenc je pred kratkim zapisal: »Glede zgodovinarstva NOB se nam ni treba sramovati, saj imamo cele vrste objavljenih virov, obsežen pregled izpod peresa dr. M. Mikuža, kolektivno monografijo Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, mnogo monografij, dve sistematični zbirki monografij (Knjižnica NOV in POS ter Knjižnica OF) itd. »Le omemba pomembnejših del in problemov, ki jih je jubilarant obravnaval, pa potrjuje ugotovitev, da je Ferenc delež pri teh dosežkih izjemno tehten, posebej tudi glede posredovanja pomembnih raziskovalnih rezultatov tuji strokovni javnosti. O visoki oceni kakovosti Ferencovega znanstvenega in raziskovalnega dela pričajo tudi številne nagrade in priznanja. Tako je po dvakrat dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča, nagrado Osvobodilne fronte, Kajuhovo nagrado in nagrado 4. julij zveznega odbora ZZB NOV, štirikrat nagrado vstaje slovenskega naroda, Valvazorjevo medaljo in druga priznanja.

Leta 1975 je dr. Ferenc začel sodelovati pri pedagoškem delu na Filozofski fakulteti, najprej pri podiplomskem študiju, od leta 1981 pa ima kot redni profesor predavanja in seminar iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja narodov in narodnosti Jugoslavije ter zgodovine druge svetovne vojne. Pri njegovem pedagoškem delu ter mentorstvu in doktorandom prihaja do polnega izraza njegovo dobro poznavanje narodne in obče zgodovine v času druge svetovne vojne, ki temelji v veliki meri na lastnih raziskavah.

S Ferencovim raziskovalnim, arhivističnim, pedagoškim in muzejskim delom je najtesneje povezano tudi njegovo sodelovanje v strokovnih društvih, uredništvih publikacij, samoupravnih organih znanstvenih in kulturnih ustanov ter raziskovalne skupnosti, pri čemer je opravljal tudi vodilne funkcije. Posebej naj navedemo, da je bil predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo prav v času njegovega tridesetletnega jubileja, v letih 1979—1984 je bil predsednik jugoslovanskega komiteja

¹¹ Dr. Izidor Cankar, Londonski dnevnik 1944—1945. Ljubljana 1985, 143 str.

za zgodovino druge svetovne vojne in član mednarodnega biroja za zgodovino druge svetovne vojne, deset let odbornik Arhivskega društva za Slovenijo, ves čas pa sodeluje tudi v delu komisije za zgodovino pri republiškem odboru ZZB NOV, kjer je bil tudi mentor številnim piscem. Velik je tudi njegov prispevek v delu uredništev strokovnih revij (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Kronika, Borec itd.) ter v uredništvih več publikacij in edicij, med katerimi naj posebej omenimo Enciklopedijo druge svetovne vojne in publikacijo Domicili v slovenskih občinah ter njegovo uredniško delo pri Enciklopediji Slovenije.

Že od dijaških in študentskih let je Ferenc zelo aktiven tudi v družbenopolitičnih organizacijah. Bil je vodilni funkcionar v mladinski in partijski organizaciji na gimnaziji v Murski Soboti, v času študija je bil tudi predsednik združenja študentov Filozofske fakultete, član univerzitetnega odbora študentske organizacije ter centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije, kot komandant oziroma član štaba je vodil štiri mladinske delovne akcije, po zaposlitvi pa je aktivno sodeloval v družbenopolitičnih organizacijah v Muzeju ljudske revolucije in Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Za družbenopolitično dejavnost je prejel dve visoki odlikovanji, red zasluga za narod s srebrno zvezdo in red republike s srebrnim vencem.

Ob vsem tem bogatem delu pa naš slavljenec kdaj pa kdaj znanosti iztrga trenutek tudi za pesniške izpovedi, ki jih pozna le ozek krog njegovih prijateljev. V pesmih je izrazil tudi svojo globoko navezanost na rodni Veržej in je zato še s posebnim ponosom sprejel letošnjo počastitev, ko so ga izvolili za častnega krajana. Ko prof. dr. Tonetu Ferencu čestitamo ob šestdesetletnem jubileju in mu izrekamo najboljše želje, smo hkrati vsi, ki nam je sodelavec, kolega in prijatelj in poznamo njegovo neizčrpno delovno zagnanost, prepričani, da bo izpolnil svoje velike načrte in bodoče naloge, ne samo tiste, ki mu jih nalaga delovna dolžnost, temveč tudi vse tiste, ki si jih je vedno zastavljal tudi sam.

Miroslav Stiplojšek